

Evangelisch dankzij de Verlichting?¹

Een discussie over de 'Bebbington-these'

- door drs. Teun van der Leer -

N.a.v.: **The Emergence of Evangelicalism. Exploring Historical Continuities.** Michael A.G. Haykin and Kenneth J. Stewart, Apollos Nottingham 2008, 432 blz., €19,90

In 1989 verscheen een boek over de geschiedenis van de evangelische beweging in Groot Brittannië, dat inmiddels een klassieker mag heten. Al bij verschijnen werd het 'the standard history of the subject for many years to come' genoemd (zie in dit boek p. 23) en vielen woorden als 'classic study' en 'magisterial study' (23). 'No one', schreef John Wolfe in zijn recensie in *History* in 1990 'can now be regarded as a serious student of evangelicalism unless they have read this book' (22).

Het gaat hier om David Bebbington's *Evangelicalism in Modern Britain (1730-1980)*. Klassiek is vooral zijn quadrilateral geworden, waarin hij de evangelische beweging typeert met de vier karakteristieken *conversionism*, *activism*, *biblicism* en *crucicentrism*. Volgens Derek Tidball heeft deze viervoudige definitie voor een unieke consensus gezorgd (346). Bebbington heeft er een zodanige monopoliepositie mee veroverd dat zijn definitie bijna overal geciteerd wordt als een vaststaande waarheid en niet als de mening van een historicus: 'Bebbington's four pillars of evangelicalism have no rival anywhere near as influential or popular and are unlikely to be replaced by an alternative structure any time soon' (29).

Het mag dus duidelijk zijn dat wie zich bezighoudt met de geschiedenis en/of de karakteristiek van de evangelische beweging, niet om deze studie heen kan. Toch is het boek dat we hier bespreken niet verschenen als een ode aan Bebbington (al zijn de waardering en bewondering duidelijk aanwezig), maar als een kritiek op de in sommige kringen zeer omstreden zogenoemde 'Bebbington-these', die inhoudt dat de evangelische beweging pas ontstaan is rond 1730 onder invloed van nota bene de Verlichting. Waar velen een bijna ononderbroken lijn zien tussen Reformatie, puritanisme/piëtisme en de evangelische beweging, ziet Bebbington veel meer discontinuïteit. Hij beschouwt de evangelische beweging als een moderne vorm van christelijk geloof, die zich op tenminste één van de vier karakteristieken duidelijk onderscheidt van voorgaande bewegingen. Waar hij continuïteit ziet rond *conversionism*, *biblicism* en *crucicentrism*, constateert hij discontinuïteit bij *activism*. Pas sinds die vierde karakteristiek in beeld is gekomen na 1730 is er volgens hem sprake van een evangelische beweging.

De Verlichting als bron van de evangelische beweging

Het in beeld komen van die vierde karakteristiek heeft volgens Bebbington veel te maken met de Verlichting. Mensen als Edwards, Backus, Whitefield, Wesley, Taylor en Fuller waren daar volgens hem duidelijk door beïnvloed en zelfs geïnspireerd. Zo waren zowel de Verlichtingsfilosofen als genoemde opwekkingspredikers sterk georiënteerd op het empirisme: 'Evangelicals were just as interested as Enlightenment scientists in conducting experiments and

¹ Dit artikel verscheen in *Soteria* 27.2 (2010), 46-51.

enquiries' (42). Men spreekt zelfs van 'experimental religion': het gaat om *ervaarbaar* geloof.

Een tweede overeenkomst ziet Bebbington in het optimistische toekomstbeeld, bij de opwekkingspredikers vooral gevoed door hun postmillennialisme. Men was ervan overtuigd dat er veel meer mensen behouden zouden worden, dan verloren gaan.

Een derde overeenkomst ziet hij in het aanwezige pragmatisme. Dit schiep binnen de opwekkingsbeweging bijvoorbeeld ruimte voor lekenprekers, vrouwelijke voorgangers en een sterke relativisering van kerkelijke vormen. Zowel Wesley als Whitefield verdedigden hun overtreden van de kerkelijke regels met een eenvoudig beroep op het resultaat: er werden zielen door gered!

Als vierde overeenkomst noemt Bebbington de grote aandacht voor filantropie en sociaal werk. Het optimisme van de Verlichting bevorderde dit sterk. Zo zou het verzet tegen de slavernij van met name Wesley en Wilberforce alles te maken hebben met 'the law of nature'. Wesley: 'Liberty is the right of every human creature, as soon as he breathes the vital air; and no human law can deprive him of that right which he derives from the law of nature' (47).

Geloofszekerheid leidt tot evangelisatie en sociale betrokkenheid

Hoe komt Bebbington nu van deze invloed bij zijn onderscheidende vierde karakteristiek, die van het activisme? Dat heeft alles te maken met de verschuiving die hij ziet tussen puriteinen en evangelischen op het punt van de geloofszekerheid. Waar dit bij de eersten een vaak levenslange (bevindelijke) worsteling was rond uitverkiezing en het zoeken om 'bekeerd te worden', behoorde geloofszekerheid voor de *evangelical* tot 'the normal possession of the believer' (51, 165). Volgens Bebbington geloofde men in het spoor van John Locke dat ervaring een bron van ontwijfelbare kennis is. Directe ervaringen van God werden beschouwd als betrouwbare barometers van zekerheid. 'Heart knowledge' was betrouwbaarder dan 'head knowledge'. Vanuit die geloofszekerheid – die niet meer het *eindpunt*, maar het *startpunt* van het geloofsleven was: 'the heart strangely warmed' (Wesley)! – waren *evangelicals* in staat om zich zonder reserve in te zetten voor wereldevangelisatie en sociale gerechtigheid. Het is deze vorm van *activism* die Bebbington als het onderscheidende kenmerk van de evangelische beweging beschouwt en op grond waarvan hij meent dat er pas na 1730 van een evangelische beweging gesproken kan worden.

Het is hier dat het pijnpunt zit van de auteurs van dit boek. Zij willen er niet aan dat er een breuk zit tussen Reformatie en *Evangelicalism* en menen dat de vierde karakteristiek ook al bij reformatoren en puriteinen aanwezig was. Stuk voor stuk duiken zij in de bronnen en geven ze voorbeelden van puriteinen die wel degelijk geloofszekerheid kenden (Haykin noemt Baxter, Elliot en Bunyan, p. 52, en Williams noemt Owen en Goodwin, p. 360). Volgens Paul Helm is het hele quadrilateral terug te vinden bij Calvijn (202-208) en MacKenzie schildert Maarten Luther als een echte *evangelical*, al relateert hij dit tegelijkertijd door uit te leggen dat een 18^e eeuwse *evangelical* natuurlijk toch iets anders is dan een 16^e eeuwse, en dat de vier karakteristieken 'niet precies' overeen komen, maar toch genoeg 'overlap' vertonen. Maar volgens mij is dat nu juist Bebbingtons punt: er is (veel) overlap (75%), maar het verschil is er (dus) ook en daar gaat het hem om.

Ook is er veel bezwaar in dit boek tegen de afhankelijkheid van de Verlichting. Volgens McGowan heeft de Verlichting het christendom – inclusief de

evangelische beweging! p. 79-80 - meer beschadigd dan bevorderd. Overigens geeft hij zelf toe dat Bebbington niet zegt dat de Verlichtingsfilosofen *evangelicals* waren, maar dat zij een klimaat schiepen dat als katalysator voor de beweging diende. Ook Paul Helm geeft toe dat de invloed van mensen als Locke, Boyle en Newton evident is (212). Anderzijds probeert Williams nadrukkelijk hard te maken dat Edwards en Wesley scherp onderscheid maakten tussen de zintuigen ('you can trust your senses', Locke) en 'the spiritual sense'. Zij maakten wel gebruik van de *taal* van die tijd, maar vulden deze anders, zelfs tegengesteld in. Edwards gebruikte de toenmalige concepten vooral uit apologetische overwegingen. Het evangelicalisme mag dan gemodelleerd zijn naar het toenmalige klimaat, maar dat is heel wat anders dan dat het er door geschapen zou zijn! (355).

De 'hetere soort' protestanten gaan voor opwekking!

Niet alle auteurs gaan op deze punten in. Sommigen zoeken naar een aanvulling of een ander perspectief op Bebbington's werk. Zo zien Jones en Kidd het nieuwe van de evangelische beweging vooral in de voort-durende verwachting van nieuwe uitstortingen van de heilige Geest. Het evangelicalisme is eerst en vooral een 'revival-geloof', geboren uit en gedragen door intensief gebed. John Coffey komt eveneens uit op dit punt, maar verbindt het nadrukkelijk met het puritanisme. Hij noemt het puritanisme 'at its heart' een 'devotional movement, rooted in religious experience', kortom 'a heart religion'. De hele evangelische taal met termen als 'inward', 'experimental', 'vital' en 'heart' kan teruggevonden worden in het 17^e eeuwse puritanisme. Zowel puriteinen als evangelischen behoren tot 'the hotter sort of Protestants'. Beide worden gevormd door en 'reformational convictions' en 'pietistic priorities'. Wel ziet Coffey twee onderscheidende kenmerken in wat hij noemt 'modern evangelicalism' in de 18^e eeuw, nl. 'their passion for what they call *revival*' en het gebruik van praktische en pragmatische methoden, een combinatie van 'theological conversatism with practical innovation'. Daarom spreekt hij over de *dubbele* wortel van het evangelicalisme: de 16^e eeuwse Reformatie en de 18^e eeuwse Opwekkingsbeweging. Dat leidt tot die unieke combinatie van orthodoxe grondigheid en piëtistische ijver.

Waar Coffey op deze manier toch nog enigszins recht doet aan het nieuwe van het evangelicalisme (al blijft hij de continuïteit met de puriteinen sterk benadrukken), komt bij mensen als Beeke en Williams de (reformatorische) aap aan het einde van hun artikelen wel heel nadrukkelijk uit de mouw, als zij aangeven dat navolging van Bebbington Wesley's arminianisme teveel eer (en invloed) geeft, waarmee hun historische analyse dus bij voorbaat theologisch wordt ingekleurd. Zeker bij Beeke heb ik het gevoel dat het in zijn beleving ten enenmale onmogelijk is dat er na de Reformatie ooit nog iets zou komen dat hier een correctie of aanvulling op is, laat staan een verbetering.

Whereas Coffey

De dubbele wortel van de evangelische beweging bijeen houden

Aan het slot van deze boeiende en rijke bundel krijgt Bebbington zelf nog ruimte voor een respons. Daarin houdt hij grotendeels vast aan zijn these, maar geeft – met dank aan de auteurs – wel toe dat er hier en daar wat nuance en aanpassing van zijn inzichten nodig is. Hij stemt toe dat er onder puriteinen meer 'activism' was dan hij had aangegeven, maar geeft tegelijk aan dat dit vooral het terrein van binnenkerkelijke activiteiten als huisbezoeken e.d. betrof, maar veel minder de naar buiten gerichte activiteiten als veldprediking, rondreizende evangelisten

en traktaatverspreiding, die toch echt nieuwe fenomenen vertegenwoordigden. Verder wijst hij er m.i. terecht op dat achter deze activiteiten ook een nieuwe theologische visie zat, namelijk dat 'the Almighty, rather than habitually exercising his capacity for divine fiat, deigned to employ "means" (a key word) for the furtherance of his purposes' (419). 'Means' is ook het woord dat prominent aanwezig is in het beroemde geschrift van Carey dat het begin van de moderne zendingsbeweging inluidde, namelijk 'to use *means* for the conversion of the heathen'!

Bebbington geeft aan dat de invloed van de Verlichting op de geloofszekerheid van de *evangelicals* mogelijk toch wat kleiner is dan hij dacht. Het is in ieder geval niet 'de enige scharnier waarop de deur naar het evangelicalisme draait', maar zeker wel één van de scharnieren. Hij sluit zich nadrukkelijk aan bij Coffey in de mening dat de nadrukkelijke verwachting van meer 'revivals' het evangelicalisme blijvend onderscheidt.

Ook protesteert hij tegen de onderbelichting van John Wesley in deze bundel. Wie diens bijdrage aan de beweging eerlijk meeweegt, zal dichter bij zijn these uitkomen: 'Methodists were full participants in the Evangelical Revival. Their contribution ensured that the movement as a whole was in many respects discontinuous with earlier Protestantism as well as in other ways continuous with it' (425).

Zo ziet Bebbington na lezing van deze bundel meer discontinuïteit als het om de Verlichting gaat en meer continuïteit als het om het puritanisme gaat, maar blijft zijn 'these' overeind dat 'notwithstanding the weighty legacy from the past, the emergence of evangelicalism did represent a revolutionary development in Protestant history' (432).

Het zou boeiend zijn als de calvinistische en de arminiaanse wortels van het evangelicalisme ook in Nederland meer met elkaar in verband en in gesprek gebracht zouden worden. Het gaat om dualiteiten als rechtvaardiging en heiliging, of Woord en Geest, die natuurlijk helemaal geen dualiteiten zijn, maar vaak wel zo beleefd worden en ook wel tegen elkaar worden uitgespeeld. De kracht van de evangelische beweging is of zou moeten zijn dat beide voluit tot hun recht komen en zich steeds weer met elkaar verbinden.